

Araştırma Makalesi / Research Article

CAHİLİYE ARAP DÖNEMİ HİTABELERİNDE GÖZE ÇARPAN BELİRGİN ÖZELLİKLER*

Abdurrahman BAŞCI¹

Öz

Bir edebî tür (sanat dalı) olan hitabetin, edebî türler içinde büyük bir önem taşıdığı, bilhassa eski Yunan, Roma ve Arapların bu alanda (hitabette) ileri seviyede buldukları görülmektedir. Cahiliye asrı, Arap toplumunun İslam öncesi tarihlerini, sosyal ve kültürel yapılarını yansıtan döneme ad olarak verilmiştir. Cahiliye dönemi edebiyatının önemli bir türünü teşkil eden hitabetin seçkin örnekleri günümüze kadar ulaşmıştır. Cahiliye devri hitabetinin konuları, İslami dönem hitabetinin şekillenmesini sağlayan en önemli unsurlardandır. Eski Arap hitabeti; sosyal, siyasi, dinî, kültürel vb. özellikler olmak üzere, içinde bulunduğu asrın şartları çerçevesinde sözlü edebiyatı yansıtan çok yönlü sağlam tarihî vesikalardır. Genellikle İslam'dan önceki Arap edebiyatını konu edinen kaynaklar taranarak hazırlanan bu makalede Cahiliye dönemindeki hitabetin önemi ile o dönemdeki hitabete yön veren belli başlı özellikler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hitabet, Hatip, Hatiplik, Cahiliye.

DISTINCTIVE FEATURES OF ARABIC ORATORY IN PRE-ISLAMIC ARABIA

Abstract

A popular branch of art, oratory is reputed to have a significant place among all literary genres. In particular, Ancient Greeks, Rome, and Arabs are known to have achieved an advanced mastery of this art. The age of *Jahiliyya*, the pre-Islamic era or the period of ignorance, reflects the historical, social, and cultural position of the Arab society before the birth of Islam. The subjects dealt with in the oratory of *Jahiliyya* played an essential part in forming Islamic oratory. The oral literature of pre-Islamic Arabia can be considered as multidimensional and sound historical documents that reflected social, political, religious, and cultural aspects of the period at which it originated. The present study aims to emphasize the significance of the *Jahiliyya* oratory and deal with the main factors that directed the oratory of this period largely by scanning the documents belonging to the pre-Islamic Arab literature.

Keywords: Oratory, Orator, *Jahiliyya*

* Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâğati Bilim Dalı'nda 19.06.2015 tarihinde kabul edilen "Emeviler Döneminde Hitabet" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir..

¹ Dr. Eskişehir Gülay Kanatlı Ortaokulu, abdbsc@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2964-5761.

Başvuru Tarihi (Received): 28.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

İnsanlar arasındaki sağlıklı iletişimi ifade eden en önemli araçlardan biri hitabettir. Topluluk karşısında konuşmak, onlara hitap etmek, minber üzerinde hutbe okumak ve dini hitabette bulunmak anlamlarına gelen *hitabet* lafzı *حَطَبٌ يَخْطُبُ خَطَابَةً* fiilinden mastardır. Yine aynı fiille ilişkilendirilen, insanlara hitap eden kimse *hatip* olarak isimlendirilir (Âyid vd., 2003: 404). Hitabetin genel tarihi araştırıldığında görülecektir ki hatiplik sanatı ya da hitabetin ustalıkla kullanıldığı, zirve yaptığı dönem Eski Yunan ve Roma devirleridir. Her ne kadar Yunan ve Roma hitabeti kadar ileri seviyede olmasa da en az onlar ile boy ölçüşecek derecede eski Arap toplumunda seçkin hitabe örnekleri bulunmaktadır.

İslamiyet'ten önceki sosyal hayat açısından *Cahiliye* olarak isimlendirilen bir devre işaret eden Arap hitabetinin bu örnekleri, bilhassa o dönemdeki bedevi çöl hayatının kültürel yönünü yansıtmaktadır. Bu bağlamda Cahiliye hitabetine şekil veren özellikler, bu çalışmanın asıl konusu ve hedefini teşkil etmektedir. Ayrıca o dönemdeki hitabetin, klasik Arap edebiyatı açısından konumu çok önemlidir. Zira Cahiliye Arap edebiyatı manzum ve mensur türleri ile hicri birinci yüzyılda doğan Basra ve Kûfe nahiv ekolü nahivcilerinin (gramer âlimleri/dilcilerin) dil kurallarını istişhat (şahitlendirmek) amacıyla başvurdukları temel kaynaklardandır.

Her ne kadar içinde bulunduğu asrın şartları yönünden okuma ve yazma oranı düşük olsa da, *Cahiliye Arapları*, eserlerini kalıcı hale getirebilmek için sözlü edebiyata yönelmişlerdir. Bu bağlamda taşıdığı değer açısından belirtmek gerekirse, Cahiliye dönemindeki Arapların istikbaldeki nesillere bıraktığı en kıymetli miras ise, şiir ve hitabettir. Bundan dolayı eski Arap toplumunun değer verdiği bu iki sanat dalı, İslami dönem hitabetinin şekillendiği zamanlarda bile, toplum üzerindeki etkisini sürdürmüştür (Açıyye, 1355/1936: 91).

1. Cahiliye Döneminde Hitabetin Önemi ve Amacı

Arap tarihinin İslam öncesi dönemini ifade etmek için kullanılan “الجاهلية : *Cahiliye*” kelimesi; sözlükte cehalete işaret eden *جَهْلٌ يَجْهَلُ جَهْلًا جَهَالَةً* fiiliyle “*kabalaşmak, ukalalık, kibirlilik, aşırı gurur*” gibi anlamlara gelir. Bu kavramla bağlantılı olarak *cahili* kelimesi de cahile ya da cehalete mensup olan demektir. Arapların İslam dinine girmeden önceki hallerini beyan eden Cahiliye, genellikle o dönemdeki ahlaki taşkınlığı, kavmiyetçiliği ve putperestlik akidesinin yaygın olduğunu gösteren bir terim olarak kullanılır (Âyid vd., 2003: 274). Bu konuya işaret eden Kur'an ayeti şöyledir:

“إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ” (DİB, “Diyanet İşleri Başkanlığı”, 2021. Fetih 48/26).

İslamiyet'ten önceki dönemlerde Arap halkının ahlaki, dinî, sosyal, kültürel yönünü yansıtan ve yeni dinin zuhuruyla sona eren *Cahiliye asrı*, yaklaşık bir buçuk yüzyıl gibi uzun bir dönemi içine almaktadır (Maḥfūz, ts.: 21-22; Âyid vd., 2003: 274). Arapların o asırdaki hitabetini aksettiren sağlam metinler, nefislere tesir eden üsluplar, -Kus b. Sâide'nin (ö.m. 600) hitabetinde görüldüğü gibi- o zamandaki insanların sosyal, siyasi, dinî ve ahlaki hayatını etkilemiştir (Maḥfūz, ts.: 21-22). Bazı Arap edebiyatı tarihçilerinin iddialarına göre, edebi yönde zirve yapan eski Cahiliye şiiri ve hitabetin konuları, dinî bir motif giydirilerek İslami hitabete adapte edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Cahiliye hitabeti, İslam hitabetinin şekillenmesine zemin hazırlamıştır (Açıyye, 1355/1936: 91).

Cahiliyede halkı irşat etmek maksadıyla “*kasas; kıssa anlatmak*”, toplumda yaygın hale gelmişti. Bundan dolayı da hitabeti icra ve kıssaların anlatımı, eski Arap kültüründe önemli bir mevki elde etmiştir (Uğur, 1986: 28/294). Bu bağlamda kabilelerin hatipleri, hem kıssa anlatırlar hem de hatiplik mesleğini yerine getirirlerdi.

Hitabeti bir sanat ya da meslek olarak icra eden Cahiliye devri hatipleri, ele aldığı hitabelerinde o dönemdeki Arap toplumunun sosyal hayatına işaret eden konuları yansıtmaktaydı (Dayf, ts.: 27; Ḥafācī, 1992: 159-160). Birbiriyle düşman olan, karşılıklı zıtlaşan ve tartışan kabileleri uzlaştırma,

kabileler arası birlik sağlamak veya aralarında hakemlik, emir veya hükümdarlara elçilikler gibi hususlar, Cahiliye devrindeki hitabetin en çok geçerlilik kazandığı alanlardı (Aṭıyye, 1355/1936: 91).

Cahiliyedeki edebî organizasyonlar panayırlarda icra edilirdi. Diğer bir ifadeyle eski Arap toplumunun edebî kimliğini yansıtan en önemli buluşmalar, kültürel panayırlar veya çarşılarda gerçekleştirilirdi. Zira Arapların sözlü edebiyatının en iyi sergilendiği bu mekânlarda şair ve hatipler, gayet kalabalık bir dinleyici kitlesinin karşısında mesleklerini en ince noktasına kadar ortaya koyarlardı (Ḍayf, ts.: 27; Ḥafācī, 1992: 159-160).

Yukarıda zikredilen özellikler kapsamında değerlendirildiğinde, Aṭıyye'nin belirttiğine göre esasen Cahiliye dönemindeki hitabetle şu noktalar hedeflenmiştir (Aṭıyye, 1355/1936: 91):

- a) Karşılıklı mücadele, niza ve nefretin yaygın olduğu Cahili Arap toplumunda tarafları barıştırmak, aralarını düzeltmek.
- b) Kabileler arası bir savaş patlak verdiğinde onları mücadele için kışkırtmak, aralarındaki çarpışmayı teşvik amacıyla tarafların gayretini tahrik etmek.
- c) Düğünlerde damat ile geline iltifat etmek, nikâh merasimindeki hitabetlerle ikisini de övmek. Hatipler, iltifatlarında adayları gerçek kişilikleriyle ve ahlaki vasıflarıyla metheder, yapmacık ifadeler kullanmazlardı.
- d) Hatiplerin, Arap kabilelerine ve Arap yarımadasına yakın komşu (Fars/İran, Rum, Habeş vb.) milletlere; anlaşmalar, yol güvenliği, barış görüşmeleri gibi farklı konuları çözümlenmek ve hakemlik görevini yerine getirmek amacıyla siyasi amaçlı seyahatlerde bulunmak.
- e) Kabileleri ikna fonksiyonu da hatiplerin asıl görevleri arasındaydı. Çünkü Cahiliye döneminde asalet, haysiyet, sülale, iyilik, şan, şeref vb. yönlerde aralarındaki sürtüşmeyi kaldıran en makul ve kolay çözüm ise, tarafları ikna edebilmektir (Aṭıyye, 1355/1936: 91).

2. Cahiliyede Hatipliğin Gözde Bir Meslek Olması

Cahiliye Arapları devrinde göze çarpan en önemli konulardan birisi de hatipliğin toplum tarafından kabul gören gözde bir meslek oluşudur. Hatiplik sanatı, Cahiliye dönemi hitabetine damga vuran özelliklerin başındadır. Diğer bir ifadeyle hatiplik, Cahiliye hitabetine şekil veren unsurlardandır. Zira Cahiliyede hitabeti geliştiren, onlara yön veren hatiptir. Beyanı ve kelamı sanki sihir gibi muhatabını etkileyen hatipler, Cahiliye döneminin milli kahramanları konumunda kabul edilirdi (Cevād, 1413/1993: 771). Yine onlardan bazıları, taşıdığı vasıflarıyla halkın arasında şöhret bulmuşlardır. Çünkü onlar, Hz. Ömer'in (r.a.) adil olması, Saḥbān'ın² fesahati, Kus'un ise hatipliğinin meşhur olması gibi, teşbih edildiği meziyetleriyle insanlar nezdinde övgüye mazhar olmuşlardır (Cārim ve Emīn, 2010: 68).

Sahip oldukları üstün konumları yönünden şair ve hatiplik, İslâmiyet'ten önceki Cahiliye devrinde rağbet edilen mesleklerdendi. Zira hatipler, edebi organizasyonların yapıldığı fuarlarda kabilenin vekili sıfatıyla avukat gibi temsil ettiği insanların hukukunu savunurlardı (Nallino, 1910-1911: 98). Cahiliye Arapları üzerindeki etkileri ve edebî fesahatleri noktasında kabile adına konuşmaları ve kabilenin haklarını savunmaları açısından hatipler, Cahiliyede yüksek bir mevki elde etmiştir (Cevād, 1413/1993: 771).

2.1. Hatiplerin Riayet Ettikleri Edebî Kurallar

Cahiliye döneminde hatip, topluluk karşısında hitabetini sunarken bazı usullere dikkat ederdi (Zeyyāt, ts.: 20). Zira bu esasları gözetmeden yaptıkları konuşmalara itibar edilmezdi. Bu sırada

² Saḥbān b. Züfer (ö. 54/674) Cahiliye devrinde Vâil kabilesinin hatibidir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Şafvet, 1352/1933: 2/463; Zeyyāt, ts.: 188-189.

muhataplarının karşısında hitabetin etkin hale getirilmesinde hatiplerin gözeteceği kurallar şöyle özetlenebilir:

- * Ayakta ya da yüksek bir yerde (at, deve vb. üzerinde) hitap etmek³ (Atıyye, 1355/1936: 91; Zeyyāt, ts.: 20).
- * Elini işaret için kullanmak. Yani işaret dilini kullanarak kelimeleri vurgulamak maksadıyla elini kaldırmak ve indirmek (Zeyyāt, ts.: 20).
- * Başına sarık sarıp temiz elbiseler giyinmek (Elmalı, 1998: 158).
- * Cübbelerinin üstüne bir kuşak takınmak, elini bu kuşağa/kemere koyup konuşmak (Atıyye, 1355/1936: 91).
- * Konuşması sırasında koluna kol zırhı ya da bileklik takınmak (Zeyyāt, ts.: 20).
- * Elinde değnek veya baston bulunduğu halde hitap etmek (Atıyye, 1355/1936: 91).
- * Konuşması esnasında mızrak gibi bir alete dayanmak ve yaslandığı o şeyle işaret yapmak.⁴
- * Hitabeti mantıklı ve makul olmak. Yani hatiplerin akli melekeleri yerinde olmak, akıl ve ruh sağlığına zarar veren hitaptan kaçınmak (Zeyyāt, ts.: 20).

Yukarıda belirtilen hitabetin kuralları, hatiplerin muhatabı üzerinde daha etkili olmalarını sağlamak maksadıyla ilişkilendirilir. Ayrıca Cahiliyede nesep ve soyun insanlar üzerinde önemli bir etkisi vardı. Bundan dolayı soy açısından asil olan bir hatip, toplumda değer görür ve üstün tutulurdu (Atıyye, 1355/1936: 91).

2.2. Cahiliye Dönemine Damga Vuran Şöhret Sahibi Hatipler

Arapların İslam Dinine girmeden önceki zamanını temsil eden Cahiliye döneminde Arap edebiyatı tarihine damgasını vuran meşhur hatipler yetişmişlerdir. Mesleğinde zirve yapan ve Cahiliyede kabul gören seçkin hatiplerin bazıları şöyle sıralanabilir:

2.2.1. Ka‘b ibni Lueyy (ö.m. 454)

Ka‘b, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v.) atalarındandır, Cahiliyet döneminin şanı ve hatırı yüksek şöhretli hatiplerindendir. Ka‘b ibni Lueyy, umumen Araplara, özel olarak da mensup olduğu Kināne kabilesine -özellikle her cuma günü- hitap eder, müjdeler verir, onları iyilik üzere olmaya ve doğru yola teşvik ederdi (Atıyye, 1355/1936: 71). Cahiliye döneminde Cuma günü Kureyş kabilesini toplayıp onlara hitap etme âdetinin ilk olarak Ka‘b ibni Lueyy tarafından başlatıldığı belirtilmektedir. Cahiliye Arapları, toplanılan o güne “yevmu’l-‘arūbe: *Cuma günü*” ismini vermişlerdir (Ziriklī, 2002: 5/228).

Onun hitabesine örnek olan bir kelamı şöyledir:

عَلَى غَفْلَةٍ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ مُحَمَّدٌ
فِيخْبِرُ أَخْبَاراً صَدُوقاً خَيْرُهَا

“Aniden, Nebî Muhammed (s.a.v.) gelecektir, (vahiy ile Allah’tan) doğru/güvenilir haberler verecektir.” (Şafvet, 1352/1933: 1/33).

³ Cahiliye döneminde ilk olarak yüksek bir yerde topluluğa hitap edenin Kūs b. Sāide el-İyādī (ö. 600) olduğu belirtilir (Zeyyāt, ts.: 20; İsfahānī, 1429/2008: 2/164).

⁴ Hitap sırasında Cahiliye döneminde ilk olarak baston veya kılıca yaslanan hatip Kūs b. Sāide el-İyādī’dir (Hafācī, 1992: 162; Zeyyāt, ts.: 20).

Ka'b ibni Lueyy, bu müjdesiyle son peygamberin kendi neslinden geleceğini, bu döneme yetişenlerin de onun getirdiklerine iman etmelerini telkin etmiştir.⁵ (Cāhız, 1418/1998: 1/309; Ahmet, 1980: 1/37).

Ka'b, Cahiliye döneminin Arapları tarafından o kadar itibar görmüştü ki onun ölümü, Fil olayı ile ilişkilendirilerek tarih kaydedilmişti. Çünkü miladi 571'deki Fil hadisesi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğum tarihine yakındır. Daha sonra ise Fil vakasıyla İslamiyet'in doğuş tarihini belirlediler. Ka'b ibni Lueyy'in ölümüyle, Fil vakasının arasında yaklaşık 120 yıl kadar bir zaman vardır (Ziriklī, 2002: 5/228).

2.2.2. **Ḳus b. Sāide el- İyādī (ö. 600)**

İyād kabilesine mensup, bulunduğu asrın en tanınmış simalardan biri olan Ḳus b. Sāide (Ḥafācī, 1992: 162; Fāḥūrī, 1986: 124; İsfahānī, 1429/2008: 2/164), Cahiliye dönemine damgasını vuran en şöhretli hatiplerdendir (Cārim ve Emīn, 2010: 68; Zeyyāt, ts.: 20-22; Şafvet, 1352/1933: 1/35-36; Ālūsī, 1314/1896: 149). Halkın nezdinde şeref ve kadri yüksek olan Ḳus İyādī, Cahiliye devrinin en şöhretli hatibi sıfatıyla Arap kabileleri arasında kabul görmüştür (Ālūsī, 1314/1896: 149-150).

Hatipler genellikle Cahiliyede ait oldukları kabileleri savunurken, Ḳus adeta Arapların hatibi konumunda milli bir kahraman olarak benimsenmiştir (Cārim ve Emīn, 2010: 68; Ḥafācī, 1992: 162; Zeyyāt, ts.: 20). Yani o, sahip olduğu özellikleriyle Arapları temsil eden hatiplik liyakatini şahsında göstermiştir (Cārim ve Emīn, 2010: 68). Onun böyle bir unvana layık görülmesi, esasen kişiliğine saygı duyulması ve hatipliğinin de Arap kabileleri tarafından genel kabul görmesidir (Ḥafācī, 1992: 162; Zeyyāt, ts.: 20).

İçinde yaşadığı Cahiliye toplumunda tevhit akidesini yayan bir mümin olarak güzel öğütlerle halka putlardan uzak olmalarını söyleyen ve Allah'a iman etmeye davet eden Ḳus, Arapların hikmet sahibi olan hakemlerindedir (Zeyyāt, ts.: 20; Ḥafācī, 1992: 162). Taşındığı bu özellikleriyle insanlar arasında sağlam bir inanca sahip olduğu zikredilir. Darbimesellerle zenginleştirdiği hitabetlerinde kafiyeli ve süslü bir üslup tercih ederdi. Hutbelerinde muhatabına müjde dolu mesajlar veren Ḳus, gönülleri gafletten uyandırıp iyiliklere teşvik ederdi (Ālūsī, 1314/1896: 149-150; Fāḥūrī, 1986: 124).

Ḳus b. Sāide, ekseriyetle Ukāz panayırında halka hitap ettiğinden dolayı Ukāz hatibi olarak da isimlendirilmiştir. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) peygamberlik görevi henüz tebliğ edilmeden önce, onun kızıl bir deve üzerinde son peygamberin geleceğini müjdelediği hutbesini Ukāz'da bizzat işitmiştir. (Aṭıyye, 1355/1936: 71; Fāḥūrī, 1986: 124; Zeyyāt, ts.: 20; Ālūsī, 1314/1896: 149-150; İsfahānī, 1429/2008: 2/164; Ḳudāme, 1400/1980: 98-99).

Yaşadığı asırda zaman zaman Arapları temsil amacıyla Bizans imparatoruna gittiğinde ona hitap etmiştir. Onun bu hitabesine cevap veren Ḳayşer, genellikle Ḳus'a saygın davranır, cömertlik göstererek ikram ederdi. Buna karşılık o, dünya hayatından uzaklaşmış bir zahit tavrıyla bu iltifata ve ikramlara değer vermezdi. Hayatının sonuna kadar, alın terinden kazandığıyla kıt kanaat geçinerek, çevresine güzel ahlak üzerinde nasihatlerde bulunarak uzun bir hayat yaşamıştır. (Zeyyāt, ts.: 20; Fāḥūrī, 1986: 124).

Hikmet ve fesahati yönünden de örnek gösterilen Ḳus'un hitabeleri, Cahiliye döneminde darbimesel olarak kabul görmüştür.⁶ Şu ifadeler, onun hikmetli sözlerindedir:

⁵ Ka'b ibni Lueyy ve onun hitabeleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Aṭıyye, 1355/1936: 71; 383 Şafvet, 1352/1933: 1/33-34.

⁶ Ḳus'un hitabe örnekleri için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Şafvet, 1352/1933: 1/283; Ḥafācī, 1992: 154; Şafvet, 1352/1933: 1/35-36; Aṭıyye, 1355/1936: 75-76; Ḳudāme b. Ca'fer, 1400/1980: 98-99; 427 İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/126.

الْبَيْتَةُ عَلَى مَنْ ادَّعَى وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ

“*Delil veya şahit, iddia sahibince yapılmalıdır.*” Diğer bir ifadeyle iddianın sahibi, sözünü ispatlamak için bir delil getirmelidir. “*Yemin, inkâra gidenlere karşı olur.*” (Hafâcî, 1992: 162; Cārim ve Emîn: 2010: 68).

Cahiliye hitabetine kazandırılan bir takım yenilikler ilk olarak Kūs b. Sāide, tarafından başlatılmıştır. Bunlar, şöyle sıralanabilir:

* Hutbelerin veya hitabelerin girişinde sıklıkla kullanılan ve konuya geçişe işaret eden “emmā bā’dü” kelamını kullanması.

* Hitap sırasında bir kılıç veya baston/asaya dayanması.

* Yüksek bir mekana çıkıp topluluğa hitap etmesi (Hafâcî, 1992: 162; Zeyyât, ts.: 20; İsfahānî, 1429/2008: 2/164).

2.2.3. Zū'l-İsba'/Esba' el-Advānî (ö.m. 600)

Cahiliye devrinin kahraman süvari ve şairlerinden çok fasih, Arapların hakemi konumunda görev yapan el-Advānî, Benî Advān kabilesinin tanınmış hatiplerdendir. Ölümünün yaklaştığını hissettiği esnada oğluna karşı söylediği vasiyetinde görüldüğü gibi onun hikmetli sözlerini içine alan vasiyetler, cahiliye devri Arap edebiyatını yansıtan örneklerdendir.⁷ (Nallino, 1910-1911: 80; Şafvet, 1352/1933: 1/46; Ālūsî, 1314/1896: 3/163-164, 169-170; İsfahānî, 1429/2008: 3/62, 68-69).

2.2.4. Hācib b. Zurāre et-Temīmî (ö. 3/625)

Hācib, Temīm kabilesinin ileri gelenlerindendir (Hafâcî, 1992: 174). Edebî eserlerde onun kabilesini temsil eden seçkin bir hatip olduğuna dair örnekler çoktur. Bilhassa Arap heyetini temsilen Kisrā'nın karşısında irat ettiği siyasi hitabeti, bu konuda kayda değer örneklerdendir. Onun hitabetine hayran olan hükümdar, Temīmîlerin isteğini geri çevirmeyerek onları memnun etmiştir (Şafvet, 1352/1933: 1/13-14, 22-23; İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/287-288; Hafâcî, 1992: 174). Hācib, İslamiyet dönemine de yetişmiş ve Müslüman olmuştur. (Ziriklî, 2002: 2/153).

2.2.5. Eksem b. Şayfî et-Temīmî (ö. 9/630)

Cahiliye döneminde Arapların hem hâkim hem hakîm (hikmet sahibi) olarak isim yapmış hatiplerindendir (Zeyyât, ts.: 20; Ālūsî, 1314/1896: 165; Fāhūrî, 1986: 124; Atıyye, 1355/1936: 171). İslamiyet dönemini de idrak eden Eksem b. Şayfî'nin hitabeleri, onun siyasi, sosyal, ahlaki vb. çok yönlü bir hatip olduğuna işaret etmektedir⁸ (Atıyye, 1355/1936: 73-75; Hafâcî, 1992: 171). Bilhassa İran Kisrā'sının huzurundaki konuşmasına hükümdar hayran kalmış ve ona şöyle demiştir: “*Arapların senden başka hatibi olmasa da hitabette sen (onlara) kâfi gelirdin*” (Hafâcî, 1992: 171). Muhatabını etkilemesi ve ikna kabiliyeti olan Eksem, vakar sahibi bir hatip olarak Cahiliye Arapları tarafından taklit edilmiştir (Fāhūrî, 1986: 124). Ayrıca onun halka ibret ve ders olabilen pek çok darbimeselleri vardır.⁹ (Şafvet, 1352/1933: 1/306).

2.2.6. Kays b. Āsım el-Minḳarî et-Temīmî (ö. 20/640)

Kahraman ve cesur bir şahsiyete sahip olan Kays b. Āsım Temīmî, Temīm kabilesinin en meşhur şair ve hatiplerindendir (Cāhiz, 1418/1998: 1/218, 219; İsfahānî, 1429/2008: 2/46). Hilim, zekâ ve

⁷ Zī'l-İsba'ın hitabe örnekleri için bk. İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/65; Nallino, 1910-1911: 80; Şafvet, 1352/1933: 1/46; Ālūsî, 1314/1896: 163-164; İsfahānî, 1429/2008: 3/68-69.

⁸ Eksem b. Şayfî'nin hitabeleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Şafvet, 1352/1933: 1/21, 31, 46, 47, 260-262, 305-306.

⁹ Eksem b. Şayfî'nin hayatı ve hitabetinin örnekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hafâcî, 1992: 171; Fāhūrî, 1986: 124; İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/36; Şafvet, 1352/1933: 1/21, 31, 46, 47, 260-262, 305-306).

kahramanlık gibi üstün hasletlere sahip olan, Cahiliye ve İslâm dönemini idrak eden Kays, kavminin eşrafından ve önde gelenlerindedir. Cengâver ve ata binicilikte gayet mahir olan Kays, katıldığı akınlarda ve gazvelerde başarılı olmuştur (Câhiz, 1418/1998: 1/219; İsfahânî, 1429/2008: 2/46).

Hicretin 9. yılı, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gelen Temîm kabilesinin elçi heyetinde hazır bulunmuş ve İslamiyet'e girmişti. İslam'a girdikten sonra, sadaka, iyilik ve hayırlarıyla Peygamber Efendimizin iltifatına mazhar olmuştur. Hayatının son zamanlarında Basra şehrine gelmiş, hadis rivayetinde bulunmuş, orada vefat etmiştir (Zirikli, 2002: 5/206).

Vefatını hissettiği sırada oğullarına karşı söylediği vasiyetlerinde de görüldüğü üzere Kays'ın hitabeleri, Cahiliye döneminin zarif ve edebî akıcılığı yansıtan hitabe örneklerindedir.¹⁰ (Âlūsî, 1314/1896: 167-168; Şafvet, 1352/1933: 1/259-260; Câhiz, 1418/1998: 2/80; Zirikli, 2002: 5/206).

2.2.7. Amr b. Ma'dikerib ez-Zubeydî (ö. 21/642)

Aslen Yemen Kahtânî'lerindedir.¹¹ (Hafâcî, 1992: 172; Zeyyât, ts.: 22; İsfahânî, 1429/2008: 1/140). Cahiliyede Arapların cesur akıncılarından kahraman, şöhretli muhadram (Cahiliye ve İslam dinini idrak eden) şair ve hatiplerindedir. (Cârim ve Emîn, 2010: 64; Fâhûrî, 1986: 124; Nallino, 1910-1911: 111; Zeyyât, ts.: 20; Hafâcî, 1992: 172). Bilhassa İran hükümdarının karşısında irat ettiği siyasi hitabesi, onun hatiplik gücünü yansıtan seçkin örneklerindedir.¹² (Şafvet, 1352/1933: 1/28).

2.2.8. Âmir b. Zariib el- Advânî

Âmir Advânî, Cahiliye Arap devrinin hikmet sahibi meşhur edibidir. (Hafâcî, 1992: 174; İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/60, 3/303). Âmir, şiir ve hitabetin yoğun olduğu, kültürel organizasyonun en önemli adresi olan Ukaz çarşısında düzenlenen edebî müsabakalarda, Arapların bilirkişisi olarak hakemlik görevini üstlenen şair ve hatiplerindedir (İbn Abdi Rabbih, 1983: 3/303). İçki ve şarabı yasaklayan Âmir, uzun müddet hayat süren Cahiliye idarecilerindedir (Zirikli, 2002: 3/252).

2.2.9. Kabîşa b. Nuaym

Kabîşa, Cahiliyede Benî Esed kabilesini temsil eden hatiplerindedir (Hafâcî, 1992: 174; Şafvet, 1352/1933: 1/274). Onun Cahiliye devrinin ileri gelen şairlerinden İmruülkays'ın (ö.m. 542) karşısındaki hitabesi, İmruülkays'ın da ona karşı bir cevap olarak irat ettiği hitabe, Cahiliye dönemi Arap edebiyatına ışık tutan seçkin örneklerindedir.¹³ (Şafvet, 1352/1933: 1/274-276; Hafâcî, 1992: 174-175; Atıyye, 1355/1936: 76-78).

3. Cahiliye Hitabelerinde Öne Çıkan Bazı Özellikler

3.1. Kültürel Özellikler

Bu bölüme işaret eden hususlar, genellikle o dönemdeki Arapların dillerini, hikmetli sözler ve meseller gibi sözlü edebiyatı, toplumun genel kültürünü ve anlayışını yansıtmaktadır.

¹⁰ Kays b. Âsım et-Temîmî'nin hayatı ve hitabeleri hakkında bk. Câhiz, 1418/1998: 2/80; İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/128.

¹¹ Kahtân b. Amir (Abir) b. Şaliğ, Ebu Hay: Arapların nesep yönünden dayandıkları ve büyük bir kolu olan Kahtânilerin atasıdır (Fırüzâbâdî, 1429/2008: 1290). Kahtânilerin menşei ya da kaynakları hakkında daha geniş bilgi için bk. Fayda, 2001: 24/201-202.

¹² Amr b. Ma'dî Kerib ez-Zubeydî'nin hitabelerini gösteren örnekler için bk. İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/119.

¹³ Cähiliye döneminin önde gelen muallâka şairlerinden biri olan İmruü'l-Kays, hicretten önce '80' tarihinde, miladi yaklaşık '542' civarlarında ölmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Cârim ve Emîn, 2010: 7; Şafvet, 1352/1933: 1/274.

3.1.1. Cahiliye Hitabeti Selikaya İşaret Eder

Cahiliye dönemi hitabeti, adeta doğuştan kazanılan bir haslettir. Zira o devirdeki çocuklar, fitrî (yaratılışa uygun) bir meleke, çoğunlukla da şiir ve hitabete eğilimin göstergesi olan ve *selika* olarak isimlendirilen yeteneğe sahiptiler. Komşu ülkelerin halkıyla karışmayan ve lisanları henüz bozulmayan bu asırdaki çocukların dili, daha küçük yaşlardan itibaren hitabete yatkın olduğu için Arapçayı mükemmel olarak konuşabiliyorlardı. (Maḥfūz, ts.: 21-22). Diğer bir ifadeyle, Cahiliye Arapları, toplum nezdinde üstün bir konuma sahip olan şairlerin şiirlerini, hatiplerin de hitabelerini çocuklarına ezberletiyor, bunun sonucunda ise kabiliyetli olan çocukların edebî melekeleri gelişiyor ve bu alanda ilerleme kaydediyordu.

3.1.2. Hikmet ve Meseller

Hatiplerin yetişmesinde, onların edebî yeteneğe sahip olmalarına katkı sağlayan hikmet ve meseller, Cahiliye devri hitabetinde göze çarpan kayda değer özelliklerdendir. İnsanları hayra sevk eden ve kötü işlerden uzaklaştıran, özlü ve gayet veciz kelimeler *hikmet* olarak isimlendirilir (Aṭıyye, 1355/1936: 80). *Mesel* ise, ahlaki ders ya da ibret veren basit, veciz hikâyelerdir. Meseller çoğunlukla sembolik olur.¹⁴ (Ya'küb ve Āsī, 1987: 1115). Arap edebiyatında hikmet veya darbimeseller konusunda kaleme alınan en önemli ve kapsamlı eserlerden birisi Meydānī'nin (ö.h. 518), *Mecmau'l-Emsāl* isimli eseridir (Zeyyāt, ts.: 18).

Cahiliye Arapları çoğunlukla sahra (çöl) hayatına aşina oldukları için yaşadığı şartlara uyum sağlayan halkın arasında genellikle meseller ve hikmetli sözler nesilden nesile nakledilirdi. Cahiliye devrinde meseller ve hikmetler ile ilgili örnekler bir hayli çoktur. Bilhassa Kays b. Sāide ve Eksem b. Şayfī¹⁵ gibi (Aṭıyye, 1355/1936: 80; Nallıno, 1910-1911: 80) Cahiliyede isim yapmış hatiplerin kelimelerinde hikmet ve mesellerin seçkin örnekleri görülmektedir.¹⁶

Darbimesellere Örnekler:

Kays b. Hārīce'nin aşağıdaki şu ifadeleri, mesellerin seçkin örneklerindedir:

* عُنْدِي قِرَى كُلِّ نَارِلٍ

Bu mesele göre, Cahiliyede misafire veya yolculara ikram etmek üstün bir meziyettir. Zira Kays, yukarıdaki darbimeselinde her gelen misafirin yemeğinin kendisine ait olduğunu belirtmektedir.

* عُنْدِي أَمَانٌ كُلِّ خَائِفٍ

Yine Kays “*korkan, her kimse bana sığınsın*” darbimeseliyle kendisinin, korkup çekinenlerin sığınağı ve dayanağı olduğunu haber vermektedir.

* خُطْبَةٌ مِنْ لَدُنْ تَطْلُعُ الشَّمْسُ إِلَى أَنْ تَغْرُبَ

Kays, yukarıdaki kelamında ise, güneşin doğup batacağı ana kadar hutbenin kendisinde olduğunu, uzun bir zaman konuşabileceğini hatırlatmaktadır. Hatip Kays adeta hitabetle içli dışlı olarak, hatiplikte söz hakkı ve şöhret sahibi olduğuna işaret etmektedir.

* أَمْرٌ فِيهَا بِالتَّوَأَصْلِ ، وَأَنْهَى عَنِ التَّقَاطُعِ

Hatip Kays, bu meselinde kabileye mensup olan kimselerin birbirlerine tutunmasını emrettiğini ve ayrılığı da yaskladığını beyan etmektedir (Aṭıyye, 1355/1936: 71). Bu darbimesel, esasen

¹⁴ Meseller; hayvan, insan, bitki, cansız varlıklar üzerinden ve sembolik dillerle bir hikmet dersi vermek için kaleme alınan, nesir veya şiiri içine alan edebî bir türdür. Hatta İbn Mukaffa'nın (ö. 142/759) “*Kelile ve Dimne*” isimli eseri, bu alandaki seçkin örneklerdendir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. (Ya'küb ve Āsī, 1987: 1115-1117).

¹⁵ Eksem b. Şayfī, Cahiliye döneminde isim yapmış şair ve hatiplerindedir (Aṭıyye, 1355/1936: 74-75; Şafvet, 1352/1933: 1/31).

¹⁶ Hikmet ve meseller hakkında geniş bilgi için bk. Aṭıyye, 1355/1936: 80-81; Zeyyāt, ts.: 18; Nallıno, 1910-1911: 80; Şafvet, 1352/1933: 1/45-49.

Cahiliyede önemli bir unsur olan kabile ruhunu yansıtmaktadır. Zira bu asırda yapılanlar, genellikle şahıs adına değildir, kabile adınadır. Yani iyilik veya kötülükler kişilerden ziyade kabilelere bağlıdır.

* دَعَا الرَّأْيَ يَغْبُ حَتَّى يَخْتَمِرُ وَإِيَاكُمْ وَالرَّأْيَ الْفَطِيرَ *

Cahiliye devri hatiplerinden Āmir b. Zārib el-Advānī'nin darb-ı meselesine göre bir görüş mayalanmak için olgunlaşmaya bırakılmalıdır. Yani mükemmel ve olgun bir görüşe sahip olmak, sabır ile acele edilmeden ona zaman tanımaya bağlıdır. Bundan dolayı da hatip Āmir, olgunlaşmayan görüşten muhatabını sakındırmaktadır.

* يُرِيدُ الْأَنَاءَةَ فِي الرَّأْيِ وَالتَّنَبُّتَ فِيهِ *

Bu mesele göre de bir görüş; dikkat, titizlik, tahammül ve sabır ister. Āmir, bu darbimeseliyle bir şeyde sabırsız olan, kontrolü terekeden ve hassasiyet göstermeyenlerin görüşünün bir değeri olmadığını kastetmektedir (İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/60).

Yukarıda bazı örnekleri ifade edilen hikmetli kelimeler veya meseller, Cahiliye dönemindeki hitabetin konuları içinde gayet geniş yer tutmuştur. Hatipler irticalî olarak konuştukları için darbimeselleri de insanların karşısında gayet ustalıkla aktarırlardı. Bundan dolayı da halkın nezdinde önemli bir mevki kazanırlardı.

3.1.3. Cahiliye Hitabeti O dönemdeki Arapların Kültürünü Yansıtır

Cahiliye dönemi hitabeti, Arapların hikmetle yoğrulmuş kültürel hayatına işaret etmektedir. Cahiliye Arap hitabeti, içinde bulunduğu dönemdeki toplumun fikri tecrübesini aksettirmektedir. Hatip, fesahatiyle¹⁷ sanki bir avukat gibi kavminin kültürünü ve edebiyatını yansıtmayı, hukukunu koruması ve onlar adına konuşması sebebiyle yüksek bir makam elde etmiştir. Bundan dolayı da hatipler âdeta kabilenin hukuki müdafaasını yapan dili ve sesi konumundaydı (Cevād, 1413/1993: 8/771).

3.2. Siyasi Hitabeler Cahiliyede geniş Yer Tutar

Cahiliyede gerek kabileler arasında, gerekse diğer ülkelerle tesis edilen anlaşmalardaki siyasi hitabeler büyük bir role sahiptir. Arabistan Yarımadasıyla siyasi ilişkileri olan ülkelere gönderilen heyetlerde fesahati kuvvetli hatipler temsilci olarak bulundurulurdu. Bilhassa elçi kabullerinde icra edilen bu hitabelerin örnekleri pek çoktur. Onlardan şöhret bulmuş olan bazıları şöyledir:

- İran Kısrasının (hükümdarının) önünde Hācib b. Zurāre'nin¹⁸ söylediği meşhur hitabesi.
- Bizans İmparatorunun huzurunda Ebū Süfyān'ın¹⁹ konuşması.
- Kureyş kavminin Yemen hükümdarı Seyf b. Zīyezen'in²⁰ karşısındaki hitabeti (İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/287-289).

3.3. Cahiliye Hitabeti Dini İrşat Faaliyetini Yansıtır

Bu gruptaki hitabeler, genellikle meşhur çarşılarda, panayırda icra edilen dine dair konuşmalar ve kâhinlerin sözlerini kapsamaktadır. *Kâhinlik*; kâhinlerin kehanette bulunarak görünmeyen veya gizli olana ait hüküm vermesidir. Kahin, ise kahinlikle uğraşandır (İbn Manzûr, ts.: 3949).

¹⁷ Fesahat, fasih olmaktır. Fasihlik, bir sözün açık, anlaşılır bir ifadeyle ve akıcı bir üslup ile konuşulmasıdır. (Āyid vd., 2003: 936; Rāğıb, 1430/2009: 2/637). Fasih lafız, kapalı değildir apaçık, şeffaf ve anlaşılırdır (Āyid vd., 2003: 936; Rāğıb, 1430/2009: 2/637). Edebî dilin ve fesahatin kurallarına uyarak konuşana fasih denir, "fusahā: fasihler" demektir (Cārim ve Emīn, 2010: 5).

¹⁸ Hācib b. Zurāre: Temīm kabilesinin temsilcilerinden ve Cahiliye devrinin meşhur hatiplerindendir (Şafvet, 1352/1933: 1/13-14, 22-23; İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/287-288; Hāfācī, 1992: 174).

¹⁹ Ebū Süfyān (ö. 31/652) Cahiliyede Kureyş'in ileri gelen idarecilerindendir (Ziriklī, 2002: 3/201).

²⁰ Seyf b. Zīyezen (ö.m. 574) Yemen Araplarının meliki/emirlerinden (Ziriklī, 2002: 3/149).

Cahiliyede bazı hatiplerin Arapları dinî, ahlaki yönde irşat gayretleri, o dönemdeki şiir ve hitabe gibi sözlü edebiyatı geliştiren belli başlı özelliklerdendir. Bunun örnekleri bir hayli çoktur. Onlardan birisi -Hz. Muhammed'in de (s.a.v.) henüz çocukken Ukâz²¹ panayırında dinlediği-Cahiliye devrinin önde gelen hatiplerinden ve bir Hanif²² olan Kus b. Sâide'nin seçkin hutbesidir (Şafvet, 1352/1933: 1/35-36; Atıyye, 1355/1936: 75-76, Cāhiz, 1418/1998: 1/309).

Kehanete dayanarak görülmeyene veya geleceğe dair hüküm veren kâhinlerin -bazı rivayetlerde nakledildiğine göre- cinlerden habercileri vardır (İbn Manzûr, ts.: 5/3949). Cinlerden haber alan kâhinler, aldıkları bu bilgileri tılsımlı, karmaşık ve bir takım anlaşılmasız ifadeleri de kullanarak insanlara aktarırlardı. Kâhinlerin hitabeleri, çoğunlukla dinleyicileri etkilerdi. Çünkü onlar, muhataplarında etki uyandırmak maksadıyla, muhatabı karşısında kafiyeli sözler konuşurlardı. Bundan dolayı İslam'dan önceki Cahiliye Arapları arasında kâhinlik çok yaygın bir uygulama olarak önemli bir mevki elde etmiştir. (Atıyye, 1355/1936: 84).²³

Dinî ve Ahlaki Hitabelerden Örnekler:

Eksem b. Şayfî'nin, Taziye Hitabesi

Ölüm ve taziye, Cahiliye hitabetlerinde önemli konulardan birini teşkil etmektedir. Özellikle taziye ziyaretlerindeki hitabeler, cenazenin yakınlarına bir moral vermek ve acılarını hafifletmek niyetiyle yapılmaktaydı. Meşhur Cahiliye hatibi Eksem b. Şayfî'nin -kardeşinin ölümü sebebiyle-Hire meliki Amr b. Hind'e tesellide bulunmak için irat ettiği şu hitabe, Cahiliyedeki taziye hitabetini yansıtan en seçkin örneklerdendir (Atıyye, 1355/1936: 74-75):

وَعَزَّىٰ أَكْتُمُ بْنُ صَيْفَىٰ عَمْرَو بْنَ هَنْدٍ مَلِكِ الْعَرَبِ عَنْ أَخِيهِ، فَقَالَ لَهُ:
أَيُّهَا الْمَلِكُ! إِنَّ أَهْلَ هَذِهِ الدَّارِ سَفَرٌ لَا يُجْلُونَ عَقْدَ الرَّحَالِ إِلَّا فِي غَيْرِهَا،
وَقَدْ أَتَاكَ مَا لَيْسَ بِمَرْدُودٍ عِنْدَكَ، وَهَرْتَحِلُ عِنْدَكَ مَا لَيْسَ بِرَاجِعٍ إِلَيْكَ، وَأَقَامَ مَعَنَا
مَنْ سَيَطْعَنُ عِنْدَكَ وَيَدْعُكَ. إِنَّ الدُّنْيَا ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ: فَأَمْسِ عِظَّةً وَشَاهِدْ عَدْلًا
فَجَعَلَ بِنَفْسِهِ وَأَبْقَىٰ لَكَ وَعَلَيْكَ حُكْمَهُ، وَالْيَوْمُ غَنِيمَةٌ وَضَدِيقُ أَتَاكَ وَلَمْ
تَأْتَهُ، طَالَتْ عَلَيْكَ غَيْبَتُهُ، وَسَتَسْتَرِعُ عِنْدَكَ رَحْلَتَهُ، وَغَدٌ لَا تَدْرِي مَنْ أَهْلُهُ
وَسَيَأْتِيكَ إِنْ وَجَدَكَ، فَمَا أَحْسَنَ الشُّكْرِ لِلْمَنْعَمِ، وَالتَّسْلِيمِ لِلْقَادِرِ، وَقَدْ مَضَتْ لَنَا
أَصُولٌ نَحْنُ فُرُوعُهَا، فَمَا بَقَاءُ الْفُرُوعِ بَعْدَ أَصُولِهَا!! وَعَلِمَ أَنَّ أَكْظَمَ مِنَ الْمَصِيبَةِ
سُوءَ الْخَلْفِ مِنْهَا، وَخَيْرَ مِنَ الْخَيْرِ مَعْطِيَهُ، وَشَرَّ مِنَ الشَّرِّ فَاعِلُهُ.

Hatip Eksem, yukarıdaki taziye konuşmasında dünya hayatında yaşayanların bir yolcu olduğunu, ölümle yalnızca dünya seferinin tamamlandığını, ahiret hayatına doğru giden asıl yolculuğun halen devam ettiğini belirtmiştir. Yine veciz bir ifade ile burada sefer akdi/düğümünün yolculuğun dışına çıkıldığında kaldırıldığına işaret etmektedir. Eski Cahiliye adetlerine göre, deve üzerindeki ip, yolculuğun alametidir. Yani sefere çıkan ipini bağlar. İpin çözülmesi ise bu yolculuğun sona erdiğine işaret ederdi.

²¹ Ukâz: Cahiliye devrinde her yıl düzenlenen en kapsamlı edebi organizasyonlardandır. Çarşı, panayır veya kültürel fuar olarak da isimlendirilen, Arapların merak ile takip ettiği böyle edebi buluşmalarda şair ve hatipler, sanatlarının inceliğini ve maharetini ortaya koymak amacıyla birbiriyle yarışlılardı. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. (Ya'kûb ve Āsî, 1987: 135-136, 874).

²² Hanîf (حَنِيفٌ جُ حُنَفَاءٌ): 1. Hacı. 2. Müslim. 3. İslam.: "الدِّينُ الْحَنِيفُ": Dosdoğru, Müstakim din, İslam". 4. Cahiliyede Hz. İbrahim'in (a.s.) dini üzere giden bir topluluk. Hanifler, puta tapmaz, sünnet olur ve hac ibadetini yerine getirirlerdi (Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1425/2004: 203).

²³ Cāhiliye dönemini konu alan edebi eserlerde kâhinlerin hitabeleri hakkında örnekler vardır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Atıyye, 1355/1936: 84-86; Şafvet, 1352/1933: 1/316-355.

Dünya hayatının veya misafirhanesinin yolculuğu ise, ölümün gelmesiyle geri dönmeyecek. Ayrıca insan ile ikamet eden hastalık ya da musibetler gibi imtihana sebep olan vesileler, ölümle insanı terk ederek ayrılmışlardır.

Yine hatip Eksem, dünyanın üç gününü mecazi olarak zikretmektedir. Bu üç gün ise; dün, bugün ve yarındır. Zira dünkü gün geçmiş olduğundan ondan ibret ve ders alınır. Bugün ise değerlendirilmek üzere emanet olarak gelen ganimete ve hazineye benzer ki o da hızla elimizden çıkar. Yarın ise kime isabet eder, belli değil. Takdir edilirse gelir, nasip edilmediği zaman gider, gelmez.

İşte yukarıda zikredilen dünya hayatının bu faniliği/geçiciliği noktasında insana düşen ancak Allah'a teslimiyet ile nimetlerine şükretmektir. Hayat geçmiştir. Musibetin bıraktığı izleri, musibetten daha büyüktür. Hayır ile meşguliyet, hayırdan daha hayırlıdır (Şafvet, 1352/1933: 1/31).

Burada görüldüğü üzere Eksem, Cahiliye döneminde bir taziye hitabetinde ölüm gerçeğini veciz olarak beyan etmiş, yakınlarının kederini hafifletmiştir, muhatabına moral verip teskin etmiştir.

Ḳus b. Sāide el- İyādî'nin Ukaz' Çarşısındaki Meşhur Hitabeti

Edebî müsabakaların tertip edildiği Ukaz'da Ḳus b. Sāide el- İyādî'nin kızıl bir deve üzerinde irat ettiği, Cahiliye dönemine damga vuran hitabeti, Arap edebiyatı tarihinde önemli bir konum elde etmiştir. Ḳus İyādî, Cahiliye Arapları arasında kabul gören ve takdir edilen bu etkili hutbesinde, bir peygamberin geleceğini ve yeni bir dinin ortaya çıkacağını insanlara müjdelemiştir (Cāhiz, 1418/1998: 1/308-309). Onun hutbesinin tam metni şöyledir (Şafvet, 1352/1933: 1/35-36; Atıyye, 1355/1936: 75-76, Cāhiz, 1418/1998: 1/308-309):

أيها الناس: اسمعوا وعوا، من عاش مات، وكل ما هو
 أت، ليلٌ داج، وسماءٌ ذاتٌ أبراج، بحارٌ تزخر، ونجوم تزهر، وضوء
 وظلام: وبرٌ وأثام، مطعمٌ ومشربٌ و ملبسٌ ومركبٌ. مالى أرى الناس
 يذهبون ولا يرجعون؟ أرضيوا بالمقام فأقاموا؟ أم تركوا فناموا؟
 يا معشر إباد، أين تمودُ وعاد، وأين الأبياء والأجداد.
 أقسم قسماً بالله، إن الله لديناً هو أَرْضَى له من دينكم هذا
 فى الداهيين الأولين من القرون لنا بصائر
 لما رأيت موارداً للموت ليس لها مصادر
 ورأيت قوماً نحوها تمضى الأكابر والأصافر
 لا يرجع الماضى إليّ ولا من الياقين غابر
 أيقنت أنى لا محالة حيث صار القوم صائر

“Ey insanlar! Toplanınız ve işitiniz, (konuştuklarımı) kavrayınız (söylediğim hakikatlerin) şuurunda olunuz. (Dünya hayatında) yaşayanlar ölür ve ölen kimse mazide kalır (geçer gider), her gelen kişi geleceğe/istikbale koşar. Gece zifiri karanlık/simsiyah, sema burçlarla dolmuştur, denizler (dalgalarıyla) taşar, yıldızlar parlar, ışık ve karanlık, iyilik ve kötülükler, yemek ve içecekler, giyecekler ve binecekler.

Bana ne olmuş, görüyorum ki insanlar gidiyorlar ve geriye dönmüyor? Acaba (o gidenler) razı olarak mı yerlerinde ikamet ediyor? Yoksa bırakılıp uykuya mı dalıyorlar?

Ey İyād kabilesi, nerede Semūd ve Ad kavmi, hani nerede atalarınız.”

Ꞑus, bu kelimeleri beyan ettikten sonra şöyle yemin etmiştir:

“Şüphesiz ki Allah'ın sizin bu dininizden daha razı/hoşnut olduğu (İlahi) bir dini vardır.”

Hatip Ꞑus, akabinde şu beyitlerle hutbesini tamamlamıştır:

“Önce geçen asırlarda bizim için ibret ve ders alınacak şeyler vardır.

Ölümü ifade eden kaynakları görmedim, işaret eden yollar da bulunmaz.

Kavmimin büyüğünü küçüğünü (tamamını) ölüme doğru sevk edilen yollarda gördüm.

Geçip giden şeyler bana geri dönmüyor, kalanlar da devamlılık göstermiyorlar.

Kesinlikle eminim ki, kavmim nereye gitmişse ben de orada olacağım (sevk edileceğim).”

Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimiz peygamberlik görevi verilmeden önce, henüz genç yaşta onun Ukaz'daki veciz konuşmasını dinlemiş ve bu hutbeden hoşlandığını belirtmiştir. Yukarıda zikredilen Ꞑus b. Saide'nin hitabeti, onun ihlas ile samimiyetini, insanları güzel ahlaka teşvik ettiğini ve eski peygamberlerin dini üzerinde tevhit akidesine sahip olduğunu göstermektedir. (Câhiz, 1418/1998: 1/52).

3.4. Cahiliye Hitabetinin Dayandığı Esaslardan Biri de Sosyal Hayat Konularıdır

Cahiliye hitabeti, genellikle Arapların İslam dininden önceki sosyal hayatını yansıtmaktadır. Zira bu asırdaki insanlar gücünü ispatlamak, itibar, saygınlık ve şereflerini koruyabilmek, yiğitliklerini, kazandıkları başarılarını kalıcı hale getirmek ve övünülecek hasletlerini desteklemek gayesiyle hitabete sarılmışlardır. Bundan dolayı Cahiliye dönemi Arapları, zaman zaman bir araya geldiğinde, birbirlerine üstünlük iddiasında bulunmak için, kabiliyetlerinin mahsullerini karşılıklı hitabede bulunarak sergileme imkânı elde etmiştir (Maḥfûz, ts.: 21-22).

Uzlaştırma hitabeti, Cahiliye devrindeki hitabetler içinde en kapsamlısı olarak göze çarpan sosyal hitabe türlerindedir. Bilhassa kabileler arası sürtüşme ve münakaşa zamanlarında başvuru olan hakemler, taraflar arasındaki tartışmaları çözüme kavuşturmayı hedeflerdi. Bu bağlamda iki taraf ve müracaat edilen hakemler, problemi halletmek üzere karşılıklı hitabede bulunurlardı (Atıyye, 1355/1936: 79-80; Şafvet, 1352/1933: 1/273).

Cahiliye dönemindeki hitabetin vazgeçilemeyen sosyal konularından biride *münāfere* konuşmalarıdır. *Münāfere*; birbirine düşman olmak, karşılıklı nizalaşmak/çekişmek, nesil, nesep, asalet, soy, köken yönünden övünmeye girişmek, anlamlarına gelir (Āyid vd., 2003: 1215).

Münāfere hitabeti, Cahiliye toplumunda yaygın olan adetlerdendi. Gerek iki kişi, gerek kabileler arasında övünmeye girişmek o dönemdeki insanların sıklıkla başvurduğu bir yoldu. Hatta böyle övünmeler ve atışmalar o kadar ileri dereceye taşınırdı ki neredeyse iki kabileyi savaşa sürükleyecek derecede taraflar, karşılıklı birbirlerini tahrik ederdi. Āmir b. et- Tufeyl ve Alkame arasındaki tartışma, Cahiliyedeki münāfere hitabetini yansıtan en meşhur örneklerdendir.²⁴

Münāfere konuşmalarında esas olan, karşılıklı çekişmek ve rekabettir. Yani böyle hitabeler tarafların mensup oldukları kabileyi yüceltmek ve üstün göstermek iddiasına dayanmaktadır. Bu çekişmeler de genellikle konu olarak şan, şeref, soy, nesep, asalet, kuvvet, himmet, gayret, cömertlik, ahlak gibi alanları kapsardı (Atıyye, 1355/1936: 79). Bu gibi rekabetlerde kesin bir sonuca ulaşmadan ve birbirlerine üstünlük göstermeden iki taraf problemin makul çözümü için çoğunlukla hakeme başvururdu.

Hakemler, eğer bir fitne çıkacağını veya işin çarpışmaya doğru gittiğini görürlerse genel bir teamül çerçevesinde hüküm vermekten kaçınırlardı. Bazı durumlarda hakem inisiyatif alır, meseleyi çözüme kavuştururdu. Diğer bir ifadeyle yukarıda isimleri belirtilen Āmir b. et-Tufeyl ve

²⁴ Münāfere hitabetine işaret eden bu metnin tamamı hakkında daha geniş bilgi için bk. Atıyye, 1355/1936: 79-80.

Alkame'nin hakemi olan Herim b. Ḵutbe el-Fezārī'nin uygulaması gibi müracaat edilen bir hakem, her iki tarafı da akliselime ve sağduyuya davet eder, onları uzlaştırırdı (Aṭıyye, 1355/1936: 80).

Cahiliye devrinde icra edilen nikâh ve düğün gibi merasimlerde okunan hitabeler de, bu maksatla organize edilen böyle kalabalık toplantıları cazip hale getirmekteydi (Aṭıyye, 1355/1936: 91). Hz. Peygamber Efendimizin (s.a.v.), Hz. H̱atice (r.a.) ile evlenmesi münasebetiyle, amcası Ebū Ṭālīb'in irat ettiği hitabesi, bu konuya işaret eden en iyi nikâh hitabesi örneklerindedir (Aṭıyye, 1355/1936: 75). Bu hitabenin metni şöyledir:

الحمد لله الذي جعلنا من ذرية إبراهيم، وظهر إسماعيل، وجعل لنا بلداً
حراماً، وبيتاً محجوجاً، وجعلنا الحكّام على الناس، ثم إن محمد بن عبد الله بن
أخي من يؤزّن به فتى من قريش إلا رجّع عليه برّاً وفضلاً وكرماً وعقلاً
ومجداً وثبلاً، وإن كان في المال قلٌّ فالمال ظلٌّ زائل وعارية مُسترجعة، وله
في خديجة بنت خويلد رغبة ولها فيه مثل ذلك، وما أحببنا من الصداق فعلى.

Ebū Talip, nikâh konuşmasına Hz. İbrahim (a.s.) ile Hz. İsmail'in (a.s.) soyundan geldikleri için Allah'a şükür ile başlamış, akabinde Kâbe hizmetinin Kureyş kabilesine emanet edilmesi gibi nimetleri saymıştır. Amcası, iyilik, cömertlik, şeref ve asalet yönünden yeğenin, emsalleri karşısında üstün geldiğini, dünya malının eğreti ve geçici olduğunu belirterek Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güzel ahlakını övmüştür. Yine tarafların birbirlerini istediğini ve mehir²⁵ hususuna da kefil olduğunu belirtmiştir (Aṭıyye, 1355/1936: 75; Şafvet, 1352/1933: 1/38).

Burada görüldüğü üzere, lütfedilen nimetler karşılığında Allah'a (c.c.) hamd edilerek başlanmış olan nikâh hitabeti, Hz. Peygamberin (s.a.v.) övgüye layık üstün meziyetlerinin sayılmasıyla tamamlanmıştır.

4. Sonuç

Cahiliye Arapları; nefret, övünme, irşat, nasihat, savaşa teşvik, barış, nikâh, asalet, şerefini ispatlamak, hükümdarlara özel heyet göndermek ve elçileri güzel karşılama vb. amaçları yerine getirmek için hitabete sarılmışlardır. Bu sırada birbirlerine üstünlük iddiasıyla karşılıklı düşmanlaşmak, birbiriyle çekişmek, övünmeye girişmek, güçlü bir kabile taassubu, kahramanlık, cömertlik vb. konuları dile getirmek ancak şiir ve hitabetle mümkündü.

Cahiliye hitabeti, içinde bulunduğu asrın şartları çerçevesinde birtakım özellikler taşımaktadır. İrşat faaliyeti, nasihatler, düşmanın savaşa teşvik edilmesi, asalet, barış, nikâh, düğün gibi konularda sosyal ilişkileri tesis etmek maksadıyla hitabeti ön planda tutmak, bu dönemdeki hitabetin en belirgin özelliklerindedir. Cahiliye asrındaki Arapların iftiharına en çok sebep olan hasletlerden şeref, gurur ve haysiyetlerini yüceltme, yardımseverlikte gayret gösterme, soyu ve asaletiyle övünme, namusunu koruma, kabileleri uzlaştırma gibi meziyetler, Cahiliyedeki hitabeti geliştiren en önemli amillerdendir.

Hatiplerin taşıdığı vasıflar, hitap şekli ve hitabetin edebî yönü ve üslubu da Cahiliye devri hitabetinde öne çıkan belirgin özelliklerdendir. Cahiliyede irat edilen (söylenilen) ve sonrasında İslami hitabete de etki eden tarihî örnek hitabeler, Arap dili ve edebiyatı eserlerinde kaydedilmiştir. Mesela; Cahiliye hatibi olan Ḵus'un hitabesinde H̱anifliğin izleri görülebileceği gibi, Eksem b. Şayfi'nin konuşmalarında da sosyal, siyasi ve dinî açıdan Cahiliye hayatını çok yönlü yansıtan örnekler göze çarpmaktadır.

²⁵ Mehir: Nikâh sırasında ya da daha önce karı-koca arasındaki izdivaca ait fıkhi bir terimdir. Bu bağlamda bir erkek izdivaç/nikâh karşılığında evleneceği hanıma bir mal veya para ödemelidir. (Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1425/2004: 889). Mehir konusunda daha kapsamlı bilgi için bk. Aydın, 2003: 28/389-391.

İslâmiyet'ten önceki Arap kabileleri içinde, gayet maharetli hatiplerin yetişmesiyle Cahiliye hitabeti, Arap edebiyatı tarihinde altın harflerle yazılacak kadar büyük bir değere sahiptir. Taşındığı bu üstün konumu sayesinde dilciler arasında Arapça gramerin en önemli bir delili olarak kabul edilen Cahiliyedeki Arap kelâmı, Arap dili ve edebiyatı sahasındaki araştırmacılar için de en önemli kaynaklardan biri olarak günümüzde halen etkisini sürdürmektedir.

Kaynakça

- Ahmet, C. P. (1980). *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i hulefâ*. Sadeleştiren: Arslan, A. İstanbul: Arslan Yayınları.
- Âlūsî, M. Ş. (1314/1896). *Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-Arab* (2. Baskı). thk. Eseri, M. B. Bağdat: y.y.
- Atıyye, M. H. (1355/1936). *el-Edebu'l-Arabiyyu ve târihuhû fi'l-asri'l-câhilî* (3. Baskı). Kahire: Dâru'l-Ulûmu'l-Ulyâ.
- Aydın, M. A. (2003). Mehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 28, ss. 389-391). Ankara: TDVİAM.
- Âyid, A., Omer, A.M., Ceylânî, H.Y., Dāvūd, A., Ta'me, S.C. ve Mar'aşlı, N. (2003). *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-esâsî*. Tunus: Lârûs.
- Câhiz, E. O. (1418/1998). *el-Beyân ve't-Tebyîn*. (7. Baskı). thk. Hârun, A.M. Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- Cârim, A. ve Emîn, M. (2010). *el-Belâğatu'l-Vâdiha*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Cevâd, A. (1413/1993). *el-Mufaşşal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (2. Baskı). Bağdat: Bağdat Üniversitesi.
- Dayf, Şevkî. (ts.). *el-Fennu ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabî* (9. Baskı). Kahire: Mektebetu'd-Dirâseti'l-Edebiyye.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021). “*Kur'an-ı Kerim*”. Erişim adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Elmalı, H. (1998). Hitabet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 158-160). İstanbul: TDVİAM.
- Fâhürî, H. (1986). *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- Fayda, M. (2001). Çahtân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 24, ss. 201-202). İstanbul: TDVİAM.
- Firûzâbâdî, M. M. (1429/2008). *el-Ğâmûsu'l-Muhtâ* (8. Baskı). Kahire: Dâru'l-Hadis.
- Ĥafâcî, M. (1992). *el-Ĥayâtu'l-edebiyye fi'l-aşri'l-Câhilî*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- İbn Abdi Rabbih, A. (1983). *İkdu'l-ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, M. (ts.). *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- İsfahânî, E.F. (1429/2008). *el-Eğânî*. thk. Seâfîn, İ. ve Abbâs (3. Baskı). B. Beyrut: Dâru Şâdir.
- Ğudâme, E.F. (1400/1980). *Nağdu'n-Nesr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- MaĤfûz, A. (ts.). *Fennu'l-Ĥatâbe ve i'dâdu'l-Ĥatîb*. b.y.: Dâru'l-İ'tişâm.
- Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye. (1425/2004). *el-Mu'cemu'l-Vasîf* (4. Baskı). Kahire: Mektebetu'ş-Şurûku'd-Duveliyye.
- Nallino, C.A. (1910-1911). *Târihu'l-âdâbi'l-Arabiyye* (2. Baskı). Kahire: Dâru'l-Maârif.

- Rāġīb, I. (1430/2009). *Mufredāt elfāzu'l-Ķur'ān. thk. Şafvān* (4. Baskı). A. Dımaşķ: Dāru'l-Ķalem.
- Şafvet, A.Z. (1352/1933-2010). *Cemheratu ħutabi'l-Arab fī usūri'l-Arabiyyeti'z-zehīra*. Kahire-Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye.
- Uġur, M. (1986). Va'z, kıssacılık ve hadiste ħuşşāş. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 291-326.
- Ya'kūb, İ.B. ve Āsī, M. (1987). *el-Mu'cemu'l-mufassal fī'l-luġa ve'l-edeb*. Beyrut: Dāru'l-İlmi'l-Melāyīn.
- Zeyyāt, A.H. (ts.). *Tārīĥu'l-edebi'l-Arabī*. Kahire: Dāru Nehdā.
- Ziriklī, H. (2002). *el-A'lām Ķāmūs-u terācim* (15. Baskı). Beyrut: Dāru'l-İlmi'l-Melāyīn.